

ИЗВЕШТАЈ О ПРОУЧАВАЊУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ НА ТЕРЕНУ

ПРЕИСТОРИСКА ИСПИТИВАЊА ХАРВАРДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ

Почевши од 1929, сваке године америчка експедиција Харвардског универзитета, под вођством професора Др. Владимира Фјукса, посећује нашу земљу у циљу археолошких, поглавито преисториских, истраживања. — Испитивања 1933 год. трајала су од 24 августа до 23 септембра. Како су и време и сретства експедиције били ограничени, а материјал огроман, истраживања су вршена у областима које су давале несумљив преисториски материјал. Отуда се у прелиминарном извештају експедиције¹ често пута налазе и извесне празнине и непотпуности, јер су, како вођ експедиције каже, сва теоретска разлагања и извођења изостављена тамо, где би се то радило на основу недовољних докумената. Како нас овде поглавито интересују резултати добијени у Јужној Србији, то остављамо на страну испитивања области на десној обали Јужне и Велике Мораве, као и Дунава (Ниш, Бела Паланка, Неготин, Ђердап). Експедиција је дошла од Неготина у Скопље, и радила је у средњем току Вардара до Велеса, а одатле је преко Бабуне зашла у Прилепско-Битољско поље. Додирнувши мало Маријово, вршено је испитивање и доњег тока Црне Реке, за тим десне обале Вардара од Демир-Капије до грчке границе. Ометена временским непогодама у даљим истраживањима у околини Ђевђелије, експедиција се кренула преко Ограждена у Малешево, Пијанец и Кочанску котлину. После краћег бављења у Штипу прегледано је Овче Поље, затим долине Криве Реке и Пчиње, а најзад слив Лепенца.

1. — У горњем шоку Вардара констатоване су три посебне области: а.) Слив Пчиње са Жеглиговом и сливом Криве Реке; в.) Скопски басен, алувијална депресија скопског поља са граничном висоравни; и с.) Изолована долина Горњег и Доњег Полога.

У сливу Пчиње нађени су и трагови из римског доба. Ово важи и за Жеглигово, Кратово и слив Криве Реке, где је жива традиција о римској владавини обилно доказана многим објектима. Испитивања у околини Лојана — 12 км. с.—з. од Куманова — нису могла уверити писца о постојању неолитског насеља;² њему се чини, да ће тамошња керамика пре припадати гвозденом добу.

У скопском басену нису нађени остаци бронзаног доба, али према извесним објектима које је писац нашао у збирци Музеја Јужне Србије, закључује да их има. Благодаречи истраживањима, која је Музеј Јужне Србије предузимао 1928 год.,³ са сигурношћу су могла бити констатована два лока-

¹ Vladimir Fewkes, Archeological reconnaissance in Jugoslavia. — American expedition, season of 1933, preliminary report. — Bulletin American school of prehistoric research, may, 1934.

² Hiessleifner, Eine jungsteinzeitliche Wallsiedlung, у Wiener Prähist. Zeitschrift XX, 1933, 10—13.

³ Трухелка, Археолошке белешке из Јужне Србије, Гласник V, 62.

литета гвозденог доба, обадва у близини села Вучји До, на једној тераси са десне стране Лепенца. Иначе је околина Скопља веома богата траговима грчке, римске, византиске и српске културе.

Полог изгледа писцу најсиромашнији. Осим турских споменика, експедиција је тамо наилазила једино на сведочанства о српској средњовековној држави. — Међутим после публикације г. Светозара Радојчића у XII књизи овога часописа, поменуто мишљење г. Фјукса мора бити у извесној мери коригирано. Госп. Радојчић је, наиме, објавио и описао једну бронзану статуету, нађену у архајској гробници у самоме Тетову. Статуета је датирана у VI век пре Христа. Њен налаз је још један доказ више о пенетрацији грчке архајске културе у унутрашњост Балканског Полуострва. Уопште говорећи, долина горњег Вардара је у преисториском погледу слабо позната. Рад у овоме правцу знатно је отежан великим алувијалним наносом познијега доба.

2. — У *средњем шoку Вардара* нису могли бити констатовани трагови из предгрчког доба. Неколико налаза г. А. Станојевића,⁴ међу њима и једна недовршена камена секира из села Рудника — 13 км. сев. од Велеса, — писац не сматра довољним доказом о постојању неолитског насеља. По свом географском положају средњи Вардар претставља засебну и изоловану област. Тешко приступачна са јужне стране, са клисурама и изнад и испод Велеса, ова је област била баријера културном продирању у старо доба. Налази у околини Демир-Капије потичу из класичне епохе.

3. — У *доњем Вардару* констатована су два насеља из позног неолитикума, вероватно из бронзаног доба. Оба су места у близини Ђевђелије: Ђевђелијски Крст на десној страни Вардара, северно од Ђевђелије, и Куфилук, на супротној обали Вардара, управо према Крсту. Пре светског рата оба су места била позната као налазишта класичног материјала. Копање ровова и утврђења за време рата избацило је на површину стари неолитски материјал. Рату такође треба захвалити и за открића халштатског гробља код саме Ђевђелије. Иначе су многобројни грчки и римски остаци на Хисару код Ђевђелије, око Валандова и на целоме путу до Градца — на левој обали Вардара, око 15 км. од Демир-Капије. Ђевђелијском Крсту и Куфилуку, по мишљењу г. Фјукса, треба поклонити особиту пажњу, пошто је вероватно да се ту може доћи до драгоценог материјала *in situ*, који би бацио нову светлост на преисториску прошлост овога краја. Керамика, коју је експедиција овде прикупила, слична је оној из битољско-прилепског поља са једне, и грчке централне Македоније са друге стране.

4. — *Прилејско-битољска кошлина и Маријово*. За прилепско-битољску котлину најкарактеристичније су „тумбе“, које датирају из познога неолитикума, вероватно из бронзаног доба. Експедиција је извршила раскопавање једне, већ оштећене, тумбе у близини села Црнобока. Предмети нађени у њој упућују на горе поменути период; из гвозденог доба није било никаквих трагова. Неолитикум је констатован на више места: јеврејско гробље код Битоља, Змејаник више Раштана, на Бакарном Гумну итд. Декоративни елементи слични су онима из друге и треће тесалијске периоде. Иначе су свуда многобројна сведочанства о грчком и римском бављењу у овим крајевима.

Најстарији документи о људском насељу у Маријову нађени су за време рата у једној тумби код Витолишта; предмети су неолитског порекла. У примедбама, које се односе на овај крај, вођ експедиције г. Фјукс долази до интересантног закључка. Констатујући најпре да нађени објекти у овим крајевима немају никакве сличности са онима из горњег и средњег Вардара, он налази њихове аналогije у ђевђелијским налазима, па отуда закључује, да су у првим културним почецима вардарска долина, јужно од Демир-Капије,

⁴ А. Станојевић, Преисторијски и археолошки остаци на средњем Вардару. Старинар, 1922 године.

и битољско-прилепска котлина образовале северну и северозападну културну периферију грчке Македоније.

5. — Налази у *Струмичком пољу* допиру најдаље до римског периода. За многобројне тумбе и могиле није се могло ништа позитивно утврдити, пошто је ископани инвентар био врло оскудан. — Пут кроз Брегалницу, Малеш и Пијанец, био је више-мање у чисто информативном циљу. Врло је вероватно да су ови крајеви, нарочито Брегалница, били насељени и у пред-римско доба. Раскопавање неколико „ћувика“ (тумула) у околини Кочана није дало особитих резултата. Иначе, римски се остаци свуда налазе, особито у Малешу.

На крају писац закључује, да је Југославија, по своме географском положају, речноме систему и топографским особинама, једна целина, на којој су се сусретали културни утицаји југо-истока, средње и северо-источне Европе. Свакако, да је локалним географским факторима временом пошло за руком да произведу значајне локалне културне диференције. Отуда се даје закључити да је ово био билатерални процес, па је и могуће и потребно испитати обим ових промена, а затим, макар приближно, одредити сфере културних радијација између више културних сфера: а ово је, углавном, и био задатак експедиције. За сада се још увек неолитска епоха мора регионално проучавати и означавати, па и то само у општим цртама, јер је и сада много празнина и недостатака. Утврђена су три региона: а) систем моравске долине, б) зона доњег Вардара и горњег тока Црне, и с) сектор Кључ-Крајина. Сувише су оскудна сведочанства да би се још сада могло говорити да је између неких од ових региона постојало и каквих веза. Документа из бронзаног доба, уопште говорећи, тако су недовољна да не дозвољавају генералне интерпретације. Могуће је само потврдити, да у горња три неолитска региона појава метала долази сасвим независно. И гвоздено доба недовољно је документовано, да би се могле правити генерализације. Раније гвоздено доба (Hallstatt) најсигурније је констатовано на Дунаву. За позније доба (La Tène) документа су у толикој мери оскудна, да не дозвољавају дискусију.

Досадашњи резултати експедиције, мада још увек непотпуни, откривају велико поље рада и могућности у свима фазама балканске археологије. Обилног материјала и за генерална и за специјална истраживања има свуда, па се са правом у будућности могу очекивати многи и важни резултати.

Милован Кокић